

De Nederlandse Vogelfamilies

Aflevering 9 - Ooievaars, reigers en zwanen

Marcel Boer

Ooievaar *Ciconia ciconia*

De Ooievaar is een grote zwart-witte waadvogel met lange roodgekleurde poten en een lange rode snavel. Ze zitten of staan in bomen en op gebouwen vaak slechts op één poot. Het verenkleed van de geslachten is gelijk, maar mannetjes zijn iets groter dan de vrouwtjes en zij hebben iets forsere snavel. Juveniele Ooievaars hebben een roodzwarte snavel en grijsgroene poten. Zij krijgen het volwassen kleed in de tweede zomer en ze zijn vanaf het derde levensjaar geslachtsrijp. Bij de balts vormen de lange ruige borstveren een kraag die wordt opgezet. Ooievaars bereiken doorgaans een leeftijd van ongeveer twintig jaar, met een maximum rond de dertig jaar.

Ooievaars maken tijdens het broedseizoen sissende en kuchende geluiden. Ze klepperen luid met de snavel als zij elkaar begroeten en tijdens de balts, maar ze maken die geluiden ook ter afweer van rivalen. Ze foerageren bedachtzaam stappend, zo nu en dan met de vleugels wapperend, over natte graslanden en in ondiep water en ze pakken met de lange snavel hoofdzakelijk dierlijk voedsel van de grond, uit lage begroeiing of uit het water. Prooien zijn: kikkers, muizen, mollen, reptielen, wormen, insecten, aas, kleine en jonge vogels. In Spanje en Afrika foerageren ze ook op afval op vuilnisbelten, waar ze vaak een sterk vervuild uiterlijk aan overhouden. In Afrika foerageren ze vooral op grote insecten.

Ooievaar.

Ooievaars *Ciconiidae*

Ooievaars horen samen met ibissen, reigers, schoenbekken en hamerkoppen tot de orde van de *Ardeiformes*. Deze orde omvat wereldwijd in totaal 113 soorten, waarvan 18 soorten ooievaars. Behalve de bij ons bekende soorten (Ooievaar en Zwarte Ooievaar) gaat het ook om minder bekende soorten, zoals onder andere de Mariboe, de Zwartnekooievaar, de Zadelbekooievaar en de Wolnekooievaar.

Ooievaars zijn grote waadvogels met lange poten, hals en snavel. Zij vliegen met gestrekte hals, reigers met gekromde hals. Ze vliegen vaak hoog, cirkelen veel op thermiek. Door daarvan efficiënt gebruik te maken kunnen ze moeiteloos grote afstanden overbruggen. Ze gaan naar een flinke hoogte door op te stijgen in een thermiekbels en zweven dan verder naar een volgende thermiekbels. Vooral zee-engtes worden op deze wijze overgestoken.

Het zijn vogels van wetlands, vochtige graslanden, oibossen en riviergebieden. Ze foerageren lopend door het terrein op allerlei dierlijk voedsel. Geluiden maken ze vrijwel uitsluitend tijdens de broedtijd. Dat doen ze door klepperen met de snavel. Ze bouwen grote takkenesten op hooggelegen plaatsen, solitair of in kleine kolonies. Ooievaars hebben per jaar één legsel, met gemiddeld vier eieren. De gewone Ooievaar is in Nederland broedvogel, doortrekker en wintergast. Nederlandse vogels trekken in groepen weg via Gibraltar en overwinteren deels in Spanje. Een ander deel overwintert in Afrika, onder andere op vuilnisbelten in Marokko. Oost-Europese Ooievaars trekken via Istanbul en Israël naar tropisch Afrika. Trekkende ooievaars klapwieken zo weinig mogelijk. Ze gebruiken thermiek boven land om hoogte te maken en zweven daarna in glijvlucht. De Zwarte Ooievaar is broedvogel van Midden-Europa en Midden-Spanje. In Nederland is het een incidentele doortrekker op doortocht naar Afrika.

ten. Sprinkhanenzwormen trekken massaal Ooievaars aan.

Het zijn vogels van vochtige graslanden en bosgebieden en ze komen in Nederland vooral voor in rivierlandschappen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw waren er nog maar ongeveer tien broedparen. Bij de hersteloperatie van Vogelbescherming Nederland werden Ooievaars gefokt in 'ooievaarsdorpen'. Tegenwoordig zijn er circa 900 broedparen in Nederland en de ooievaarsdorpen zijn, nu het aantal broedparen jaarlijks toeneemt, gesloten.

Ooievaars zijn schaarse doortrekkers. Jaarlijks komen er wel steeds meer overwinteraars. Dat zijn overigens vooral gefokte vogels.

Ooievaars zijn niet partner-, maar wel nesttrouw. Mannetjes en vrouwtjes trekken apart naar Afrika. In het voorjaar treffen ze elkaar weer bij het nest of ze versieren een nieuwe partner. De balts op de nestplaats bestaat uit luid klepperen met de snavel, kop in de nek gooien, buigen en pronken met de borstveren. Ooievaars zijn cultuurvolgers en ze bouwen hun nesten bij voorkeur op of in de buurt van menselijke bebouwing. De nesten worden vooral gebouwd op daken, schoorstenen,

hoogspanningsmasten en wagenwielen op palen, maar ook in bomen. In Nederland zijn Ooievaars meestal solitair, maar in Spanje en Oost-Europa broeden ze ook vaak in kleine losse kolonies. De grote takkennesten worden versterkt met aarde, planten en allerlei afval. Daardoor bevatten ze ook veel insecten en parasieten, maar ze bieden ook nestgelegenheid aan kleine vogels zoals Huismussen, Ringmussen en Spreeuwen.

Jaarlijks leggen ze slechts eenmaal circa vier vaalwitte eieren in een nest. Beide partners broeden en verzorgen de jongen. Het voedsel wordt uitgebraakt op de nestbodem, waar de jongen het zelf oppikken. Bij voedselgebrek en achterblijven van een jong wordt dit verwijderd of opgegeten. De jaarlijkse overleving van jonge vogels bedraagt circa 35%, die van oudere vogels 85%.

Een wetenswaardigheidje is dat Ooievaars bij warm weer hun poten koelen door er overheen te poepen. Afbeeldingen van Ooievaars zijn veelvuldig gebruikt in wapenbeelden. Een bekend voorbeeld daarvan is het wapen van Den Haag. Dat volgens de volkswijsheid Ooievaars iets met de komst van baby's te maken zouden hebben komt waarschijnlijk omdat zijn vaak nestelden op schoorstenen of omdat Ooievaars een goede ouderzorg hebben.

Zwarte Ooievaar *Ciconia nigra*

De Zwarte Ooievaar is een grote glanzende zwarte vogel met witte buik, rode snavel en rode poten. Ook de oogring is rood gekleurd. De juvenielen hebben een bruine borst en grijsgroene poten en snavel. Zwarte Ooievaars hebben een omvangrijk repertoire schorre, hijgende tot muzikale geluiden. Zij klepperen veel minder dan de gewone Ooievaars.

Het zijn broedvogels van Midden-Europa en Midden-Spanje in oude gemengde bossen en oibossen. De soort leeft teruggetrokken, ver van menselijke bebouwing en wordt daardoor minder vaak waargenomen. In Nederland komen – doorgaans in augustus – enkele tientallen doortrekkers voor. Die kunnen solitair zijn maar ze komen ook wel in kleine groepjes hier naar toe. Een enkele Zwarte Ooievaar overzomert hier. Langs onze grote rivieren zijn de laatste jaren oibossen ontstaan, die aantrekkelijk zijn als broedplaats. Gehoopt wordt op broedgevallen in de komende jaren. Zwarte Ooievaars overwinteren evenals de witte Ooievaars in Afrika.

Zwarte Ooievaar.

Blauwe Reiger *Ardea cinerea*

Blauwe Reigers zijn grote, grijze vogels met een zwarte kuif, zwart gekleurde veren op de schouders en op de slagpennen, een gele dolksnavel en lange bruine poten, die in het voorjaar rood kleuren.

Een Blauwe Reiger kan zijn slokdarm achter zijn halswervelkolom 'opbergen', maar recht zijn S-vormige hals wanneer hij een vis gaat inslikken. Zo ontstaat er een soort 'kachelpijp' en kan hij toch nog blijven ademen. Grote vissen gaan met de kop vooruit naar binnen, zodat deze niet achter de kieuwen blijven steken. Blauwe Reigers worden ook wel zwemmend aangetroffen in de buurt van vissende Aalscholvers. Deze reigers profiteren dan van de vissen die de Aalscholvers naar boven jagen. Meestal maken Blauwe Reigers echter gebruik van een statische jachtmethode, waarbij ze op vaste plekken tijdenlang roerloos staan te wachten op passerende prooi.

Blauwe Reigers zijn algemene koloniebroedvogels, doortrekkers en overwinteraars. Zij hebben zich goed aan de mens aangepast en komen ook in bebouwde kommen voor. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn ze fors in aantal toegenomen. Tegenwoordig is het aantal in Nederland vrijwel stabiel. In het land zijn er circa vijfhonderd kolonies. Het totaal aantal broedparen is circa tienduizend. 's Winters verblijven rond de tienduizend Blauwe Reigers in ons land. In strenge

winters kan er onder deze vogels veel (30%) sterfte optreden, maar de populatie herstelt zich meestal alweer in het volgende jaar.

Blauwe Reigers nestelen meestal hoog in bomen in de nabijheid van water. De dominantste vogels hebben de hoogste nesten, waar ze

Reigers *Ardeidae*

Reigers zijn ooievaarachtige waadvogels met lange halzen en lange poten met lange tenen. Zij hebben ook puntige dolksnavels. De geslachten zijn gelijk getooid. De meeste reigers hebben in de broedtijd lange afhangende sierveren op kop, borst en rug. Ook snavel, teugel (naakte huid tussen snavel en oog) en poten kleuren in het voorjaar donkerder of roder door een betere doorbloeding. Reigers vliegen met tot op de schouders ingetrokken kop en gestrekte poten. Alle andere langpotige waadvogels, zoals Lepelaar en Ooievaar, vliegen met gestrekte hals. Reigers vliegen met een langzame vleugelslag. De meeste zijn zwijgzaam, behalve tijdens de broedtijd en bij het opvliegen als ze gestoord worden. Dan stoten ze rauwe krassende geluiden uit.

Ze eten voornamelijk vis, maar ook kikkers, muisen, insecten, wormen en jonge vogels. Sommige leven verborgen in dichte rietvelden, andere zijn gemakkelijk te zien in open gebieden. De meeste nestelen in bomen of struiken, vaak in (soms met andere vogelsoorten) kolonies.

De lange poten en tenen zijn een beetje onhandig als zij willen gaan zitten op takken in bomen. Desondanks nestelen ze vaak in takkennesten in bomen en struiken. Dat doen ze om aan Vossen te ontsnappen. De takkennesten zijn het eerste jaar vrij klein, maar worden jaar na jaar uitgebreid en kunnen na een aantal jaren zeer groot worden. Grondnesten in rietvelden bestaan uit riet- en biezenhalmen op een verhoging. Meestal voert het mannetje met enig ritueel de takken aan en schikt het vrouwtje ze op het nest.

Reigers maken normaliter één legsel per jaar. Een legsel omvat drie tot vijf lichtblauwe of lichtbruine eieren. De jongen zijn nestblijvers, donzig met borstelig dons (pukkapsel) op de kruin. Adulte reigers brengen het voedsel in de krop mee en worden geprikkeld het voedsel op te braken zodra de jongen met hun snavels die van de ouder vastpakken. Bij gevaar braken de jongen het voedsel weer op.

In Nederland zijn Blauwe Reiger, Purperreiger, Grote Zilverreiger, Kleine Zilverreiger en Roerdomp broedvogels. Kwak en Woudaap zijn hier zeldzame broedvogels. Sommige soorten zijn stand- en zwerfvogel, maar andere – zoals de Purperreiger – overwinteren in Afrika.

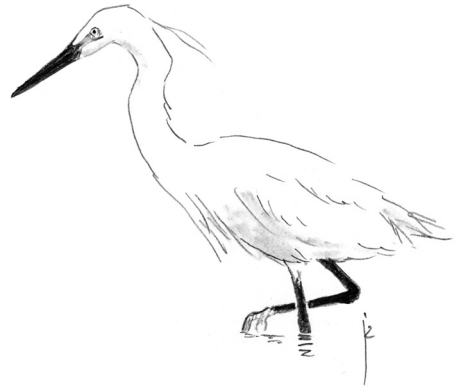
Sinds een aantal jaren is de Grote Zilverreiger een snel in aantal toenemende wintergast. Zij komen hier vooral vanuit Oost-Europa. De Koereiger is een incidentele dwaalgast.

gevijwaard zijn van poepspetters van andere nesten. Op veel nesten proberen reigers een partner te trekken door luid en snerpnd te schreeuwen. Dat doen ze overdag, maar ook 's nachts om overtrekkende reigers te lokken. Overdag wordt volop gebaltst en alleen dan hebben ze een bloedrode snavel. 'Stadsreigers' broeden vanwege het voedselvoordeel en de hogere temperatuur enkele weken eerder dan 'plattelandsreigers'.

Purperreiger *Ardea purpurea*

De Purperreiger is een slanke donkere vogel met schitterend verenkleed en een dunne geknikte slangenhals. In de vlucht lijken ze donkerder en kleiner dan een Blauwe Reiger. Purperreigers vliegen, in tegenstelling tot Blauwe Reigers, met gespreide achtertenen. Ze zijn schuwer dan de Blauwe Reiger en foerageren zelden in open terrein. Purperreigers foerageren meestal in het riet en dichte begroeiing.

In Nederland is de soort een schaarse, licht toenemende koloniebroedvogel met 750 broedparen verspreid over circa dertig kolonies. Deze bevinden zich in ontoegankelijke moerassen met overjarig riet en struweel. Ze broeden meestal op de grond, maar ook wel in takkennesten in struiken en bomen. Belangrijke kolonies liggen in Zuid-Holland bij Nieuwkoop, Ameide en Kinderdijk en

Kleine Zilverreiger.

verder nog in De Wieden, het Naardermeer en bij Breukelen.

In de zomer zwerven individuele exemplaren door het hele land. Purperreigers vertrekken in de regel van eind augustus tot half september in de namiddag of 's avonds. Ze wachten wel eerst op gunstige rugwind alvorens te vertrekken en vliegen dan meestal in tien dagen naar Afrika. Purperreigers overwinteren in tropisch Afrika. In de binnendelta van de Niger overwinteren tienduizenden Purperreigers. Het aantal broedparen in Nederland houdt direct verband met de neerslaghoeveelheid in de Sahel.

Kleine Zilverreiger *Egretta garzetta*

Kleine Zilverreigers zijn ranke sneeuwwitte reigers met een sierveer aan het achterhoofd. Ze hebben een lange zwarte snavel en zwarte poten met gele tenen. In de grootste tijd van het jaar is de teugel blauwgrijs, maar in de broedtijd is die roodachtig in combinatie met twee sierveren aan het achterhoofd. Een Kleine Zilverreiger foerageert in ondiep water en rent dan achter de vissen aan.

Het zijn de meest verspreide witte reigers van Europa. Ze komen vooral veel voor in Zuid-Europa (met circa 100.000 paar). Het zijn broedvogels van zoete, ondiepe, voedselrijke wateren die door oobos omzoomd worden. In de winter verblijven ze bij voorkeur bij zout water. In Nederland zijn er circa 75 broedparen, maar het aantal is wisselend. De aantallen zijn erg afhankelijk van de mildheid of strengheid van de winterseizoenen. Soms zijn er niet meer dan dertig broedparen. Het zijn ook doortrekkers en overwinteraars in de Delta en de Wadden. De aantallen variëren van 250 tot 750 exemplaren. Kleine Zilverrei-

Purperreiger.

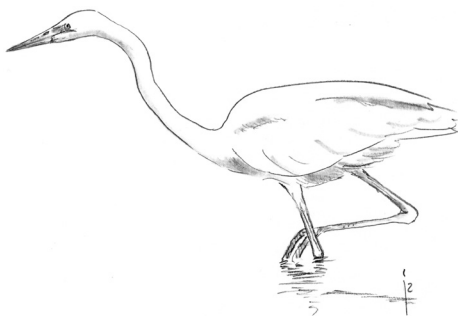
gers werden in het begin van de twintigste eeuw in Zuid-Europa intensief bejaagd vanwege hun fraaie pluimveren. Die werden toen veel voor dameshoedjes gebruikt.

Grote Zilverreiger *Ardea alba*

Grote Zilverreigers zijn witte vogels met een lange 'hoekige' hals. In de zomer hebben ze sterk verlengde schouderveren en een zwarte snavel met een gele snavelbasis. De poten en voeten zijn dan donker. 's Winters hebben ze een gele snavel en vuilgele poten. De vlucht is rustig en statig en ze vliegen met een ingetrokken hals en gestrekte poten die ver uitsteken achter het lichaam.

Grote Zilverreigers maken gebruik van een actieve jachtmethode. Op zoek naar prooien lopen ze daarbij door ondiep water of over het land. Als er sociale groepen Aalscholvers aan het vissen zijn in plassen met ondiepe oeverzones, staan Grote Zilverreigers daar vluchtende visjes op te wachten. Daarvoor volgen ze al bij het krieken van de dag de groepen vertrekkende Aalscholvers. Een vergelijkbare vorm van commensalisme passen ze ook in de winter toe als ze hun kansen afwachten tussen groepen foeragerende Kolganzen. Daarbij vangen ze twee keer zoveel muizen dan wanneer ze individueel zouden jagen. Vooral in de winter foerageren ze massaal op muizen. Die kunnen dan wel meer dan driekwart van het voedsel voor deze reigers vormen. Gemiddeld is de helft van het aantal stoten op muizen succesvol. Een gevangen muis of mol wordt eerst kort onder water gedompeld alvorens die door te slikken. Wanneer er ijs ligt trekken de Grote Zilverreigers naar de kust. Ze zijn daardoor beter bestand tegen strenge winters dan hun neef de Blauwe Reiger, die ook bij strenge vorst blijft hangen bij het bevroren water.

Grote Zilverreigers zijn kolonievogels van het gebied rond de Middellandse Zee. De aantallen nemen echter langzaam toen in Noordwest-Europa. Het eerste broedgeval in Nederland was in 1978. In 2016 broedden er in het land circa driehonderd paar, vooral in de Oostvaardersplassen en in de Makkumer Noordwaard. De soort overwintert in het Middellandse-Zeegebied en in Afrika, maar ook in Nederland. In de winter komen ze verspreid over het hele land voor in open weidelandschappen met veel water. 's Avonds verzamelen zij zich dan op een vaste slaappleaats. Er zijn meer dan honderd van die slaappleaatsen van Grote Zilverreigers. Meest-

Grote Zilverreiger.

al liggen die in boomgroepen bij het water, maar ze slapen ook wel staand in ondiep water of op het ijs. Op deze slaappleaatsen worden in de winter meer dan tienduizend reigers geteld. Die zijn onder andere afkomstig uit Duitsland, Polen en Frankrijk. In de Biesbosch komen winterse concentraties voor van wel duizend exemplaren.

De Kleine Zilverreiger komt vooral in zilte gebieden voor, maar de Grote Zilverreigers treft men vrijwel altijd in zoetwatergebieden aan. In Nederland heeft ook al een kruising van een Grote Zilverreiger met een Blauwe Reiger nakomelingen grootgebracht.

Roerdomp *Botaurus stellaris*

De Roerdomp is een geelbruine reiger met de kleur van overjarig riet. Het verenkleed is grillig zwartgevekt en dwarsgestreept. De poten zijn groen van kleur. Een Roerdomp gaat door de schutkleuren volledig op in de omgeving en ze worden zelfs op enkele meters afstand in het riet of in ruig grasland volledig over het hoofd gezien. Bij gevaar neemt een Roerdomp de karakteristieke paal- of dreighouding aan. De vlucht is uilachtig/reigerachtig.

Roerdomp.

Het mannetje roept in het voorjaar van half maart tot half juni als een misthoorn, vooral 's nachts is het krachtige *'hoemp-hoemp-hoemp-hoemp'* te horen. Meestal vier of zes keer achtereenvolgend, maar soms wel negen keer. Hoe fitter het mannetje, hoe vaker hij *'hoempt'* en is hij daarmee aantrekkelijker voor de vrouwtjes. Met computeranalyse van geluidsopnamen is elk individu te herkennen. De variatie is door afwisselend zachte, harde en weer zachte hoempen, met verschillende pauzes. Bijvoorbeeld tweemaal zacht, eenmaal luid, tweemaal zacht of viermaal zacht en eenmaal luid en dat met verschillende pauzelengtes. Elk mannetje heeft zo zijn eigen roep! De Roerdomp heeft een verstevigde luchtpijp met vergrote en versterkte kraakbeenringen er omheen. Hij pompt zijn borstkas vol lucht, laat eerst een zacht *'oe-oe-oe'* horen alvorens te hoempen, door de lucht met kracht naar buiten te persen. Daarbij weet hij precies de juiste golftekening te treffen om het geluid te sturen over de scheidslijn tussen warme en koude lucht. Dat is nodig om zijn roep ver tot aan de grenzen van zijn grote territorium te laten klinken. Het aantal hoempen neemt in de loop van de ochtend en van het seizoen af. Er wordt dan ook wel heel zachtjes gehoemp. Ook 's nachts is dat wel te horen. In de herfst kan de Roerdomp in vlucht een kwakend geluid voortbrengen. Door hun verborgen levenswijze worden Roerdampen vaker gehoord dan gezien. Vrouwtjes hoor je niet, die krijg je meestal alleen te zien tijdens voedselvluchten. De Roerdomp foerageert uitsluitend overdag. De helft van de tijd foerageren ze in ondiep water op visjes, kikkers, waterkevers en watervogelpullen. Gedurende de andere helft foerageren ze op ruig begroeid grasland en ze zoeken dan naar woelmuizen en mollen. Rietlanden met een regelmatig wisselende en hoge waterstand zijn gunstig omdat dan vis het riet binnenzweemt. Roerdampen houden bij het jagen vaak de punt van hun snavel in het water, zodat bij toeslaan de prooi niet wordt verjaagd door de waterbreking. Roerdampen vetten in de zomer op en wegen in de herfst tweemaal zoveel als in het voorjaar. De exemplaren die wegtrekken, hebben dat nodig voor de lange vlucht. Ook voor de Roerdampen die hier blijven overwinteren, is dat opvetten nodig omdat het voedsel in de winter schaars is. Vroeger waren Roerdampen algemene broedvogels, maar nu zijn het zeldzame broedvo-

gels geworden. Zij broeden in rietmoerassen met veel oud nat riet en open water met natuurlijke wisselende waterstanden. In de jaren zeventig van de vorige eeuw waren er nog 7.500 territoria. Het geschatte aantal broedterritoria is nu circa driehonderd. De broedlocaties liggen vooral in de Oostvaardersplassen, De Wieden, De Weerribben, het Lauwersmeer en in de Zaanstreek. Een deel van de Roerdampen blijft in de winter hier, maar een ander deel trekt weg in de richting van de Middellandse Zee of tot in Afrika (Gambia). In december-januari overwinteren hier ook exemplaren uit Noordoost-Europa. In strenge winters is er een hoge sterfte onder Roerdampen. In heel Europa zijn er nog circa 30.000 Roerdampen, maar dat aantal neemt overal af door ontginning en verdroging van moerassen.

Een paartje heeft aan een kwart hectare oud riet genoeg voor een broedterritorium. Soms broedt daarin één vrouwtje, maar soms wel twee of drie. Mannetjes zijn polygaam en zij kunnen meerdere vrouwtjes hebben. De mannetjes nemen niet deel aan broed- en jongenzorg. Vrouwtjes maken voedselvluchten als er weinig voedsel in de buurt van het nest is. Bij gevaar gaan donsjongen van het nest en duiken onder water.

Uit historische bronnen blijkt dat in de periode van 1500 tot 1800 de Roerdampen zo algemeen waren dat er op gejaagd werd. Daarbij werden onder andere Haviken en Slechtvalken ingezet. Ze werden toen Putoir of Puttoor genoemd en het roepen noemde men 'pompen'. De oorspronkelijke naam betekent 'riethoemper'.

Van Rembrandt zijn er twee schilderijen met een Roerdomp bekend. Een zelfportret van hem met Roerdomp en een stilleven met een Roerdomp hangend naast een geweer en een weitas.

Kwak *Nycticorax nycticorax*

Kwakken zijn gedrongen reigers met een zwarte kruin, een lange afhangende witte kuif en een zwarte rugzijde. De onderzijde is lichtgrijs en ze hebben korte bleke groengele poten. Juveniele exemplaren zijn bruin, wit gevlekt. Het zijn nachtvoegels, die overdag rusten in struiken en bomen. Ze vliegen met een stijve langzame vlucht.

Tegen de avond vertrekken ze naar foerageergebieden en stoten dan een rauw *'kwak'* uit. Het zijn broedvogels van uitgestrekte moerasgebieden. Nederland ligt aan de noordzijde

Kwak.

van hun verspreidingsgebied en telt slechts enkele tientallen broedvogels. Die broedlocaties liggen in een strook van de Biesbosch, de Hollandse plassen tot en met De Wieden. De meeste Kwakken hier zijn waarschijnlijk ontsnapte vogels uit dierentuinen. De soort overwintert in Spanje en Afrika.

Woudaap *Ixobrychus minutus*

De laatste soort in deze reeks reigerachtigen is een kleine vogel met opvallende roomkleurige vleugeldeken die vooral in de vlucht te zien zijn. Het mannetje Woudaap heeft een zwarte rug. Bij het vrouwtje is deze bruin. Juvenielen zijn bruin gestreept. Het zijn nachtvoegels en ze hebben een verborgen levenswijze. Ze maken lage vluchten, met snelle slagen, afgewisseld met glijpauzes. Ze worden meestal tegen de avond in vlucht boven water waargenomen en landen dan vaak in een rietkraag op één à twee meter boven de waterspiegel. In het riet klauteren ze snel van stengel naar stengel en trekken dan dieper het rietveld in. In de broedtijd is 's nachts soms urenlang 'wouw wouw' te horen. Bij opwinden een snel 'keke-ke-ek'.

Het zijn broedvogels van natte uitgestrekte rietmoerassen. Nederland ligt aan de noordzijde van het verspreidingsgebied en heeft slechts enkele tientallen broedparen. Ze overwinteren in Afrika.

Knobbelzwaan *Cygnus olor*

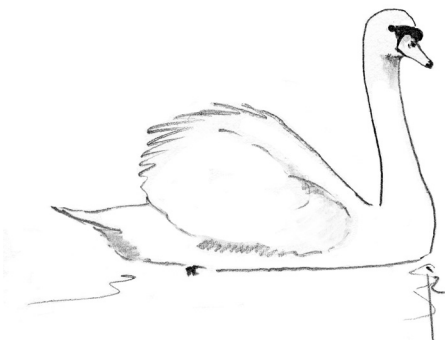
Knobbelzwanen zijn grote witte zwanen met oranje snavel. Aan het begin van de snavel hebben ze een grote zwarte knobbel. Het verenkleed van mannetjes en vrouwtjes is

gelijk. In het broedseizoen is de knobbel bij mannetjes extra gezwollen en oude mannetjes hebben de grootste knobbels. Eerstejaarsvogels hebben nog geen knobbel. Deze groeien tot in het vierde jaar geleidelijk aan. Het mannetje heeft een dikkere nek en heeft zwarte poten en zwemvliezen. De in ons land zeldzame Poolse variant van de Knobbelzwaan heeft grijze poten en witte donsjongen. Gemengde paren hebben zowel grijze als witte donsjongen. Knobbelzwanen zwemmen met licht gebogen hals en schuin omhoog gerichte staart. Zij drijven soms op het water met één poot op de rug. In een periode van agressie of balts zwemmen ze rond met sierlijk diep gebogen hals, neerwaarts gerichte snavel en bol opgezette vleugels. Knobbelzwanen hebben een machtige vlucht, waarbij de slagpennen zingen. Ze kunnen doorgaans circa twintig jaar worden met een maximum van ongeveer vijftig jaar.

De Knobbelzwaan is meestal zwijgzaam, maar soms zijn explosieve, sissende en knorrende geluiden te horen.

In Nederland is de Knobbelzwaan een algemene broed- en standvogel van meren, plassen en stadsvijvers. Het aantal van circa 6.000 paar is al jaren stabiel. In de broedtijd leven ze als solitaire paren. In herfst (ruitijd) en in de winter zwerven ze rond in kleine familiegroepen of in zeer grote groepen van merendeel nog niet geslachtsrijpe vogels, die houden zich vooral bij de Randmeren op. Onvolwassen exemplaren vliegen ook weg en trekken door.

Vermoedelijk is een deel van de populatie afkomstig van verwilderde tamme vogels, die sinds de Middeleeuwen werden gehouden voor de sierveren of dons, maar ook voor

Knobbelzwaan.

Zwanen *Cygnus*

Zwanen horen tot de onderfamilie *Anserinae* die zwanen en ganzen omvat. Behalve de Zuid-Amerikaanse Coscorobazwaan *Coscoroba coscoroba*, horen alle soorten tot de familie *Cygnus*.

Zwanen zijn zeer grote zwaargebouwde watervogels met een lange hals. Door hun grote gewicht (tien tot vijftien kilogram) kunnen ze slechts moeizaam watertrappend opstijgen uit het water. Bij het landen houden zij de voeten vooruit en gaan dan een stukje waterskiënd over wateroppervlak. In Zweden zijn zelfs windsurfende Knobbelzwanen waargenomen. Met de vleugels bol opgeheven en de staartveren overeind houdend creëren zij een zeiloppervlak waarmee ze grote snelheden konden realiseren. Zo konden zij afstanden tot wel vierhonderd meter afleggen.

Alleen de Knobbelzwanen maken tijdens de vlucht de krachtige vleugelslagen een 'zingend' geluid. Dat is op afstand duidelijk te horen. De overige zwanen vliegen zo goed als geruisloos. Groepen zwanen vliegen – net als ganzen – in linie of in een V-formatie.

Het verenkleed van adulte zwanen is wit en de geslachten zijn gelijk getooid. De jongen zijn tot het eerste jaar meer of minder vaalbruin of grijs, soms ook wit. Tot de ontdekking van Australië, dacht men dat er alleen witte zwanen bestonden, maar na de ontdekking van dat werelddeel bleek dat er ook anders gekleurde zwanen bestonden. Australische zwanen zijn namelijk zwart met witte slagpennen.

Het voedsel van zwanen is hoofdzakelijk plant-aardig. Zij eten vaak waterplanten, die al grondelend in ondiep water worden opgevisd. Zwanen verblijven dan ook vooral in gebieden met een goed ontwikkelde waterplantenvegetatie (zoals de Randmeren) en in gebieden met kranswielvel-den of met wieren begroeide basatoevers.

Schoon water is een voorwaarde voor voldoende voedsel. Zwanen foerageren echter ook op gras

en eten ook oogstresten, die ze al lopend, met onhandige waggelende gang, vooral in het winterhalfjaar zoeken op geoogste akkers.

Wilde Zwanen zijn zeer vocaal. Dat is een opvallende tegenstelling ten opzichte van de Knobbelzwanen, die nogal zwijgzaam zijn.

Zwanen zijn pas in het derde jaar volwassen en ze zoeken dan een partner voor het leven. Ze zijn ook trouw aan de plaats waar ze geboren zijn. Ze hebben een groot territorium en prachtige baltsrituelen. Synchrone kopbewegingen en naast elkaar opzwemmen maken deel uit van die rituelen. Ze maken zeer grote nesten, vaak aan de rand van het water. Deze nesten bestaan uit plant-aardig materiaal, dat door het mannetje wordt aangereikt. Het vrouwtje dat dan al op het nest blijft zitten, verwerkt dat aangereikte materiaal met haar eigen dons in het nest.

Per seizoen is er één legsel, met vier tot zeven eieren. De nestvliedende donsjongen beginnen hun leven als 'het lelijk eendje' uit het sprookje van Andersen om later uit te groeien tot prachtige witte elegante vogels. De donsjongen worden zowel in het nest als daarbuiten gekoesterd. Ze zwemmen met de oudervogels rond en klimmen als ze nog klein zijn net als jonge Futen op hun ouders rug. Gewoonlijk blijven ze bij de ouders tot de volgende broedperiode.

In Nederland is de Knobbelzwaan een algemene broed- en standvogel. De Wilde Zwaan en de Kleine Zwaan zijn hier alleen overwintelaars. De Zwarte Zwaan – die hier en daar met circa twintig paren in het wild voorkomt – is een ontsnapte siervogel. De soort is oorspronkelijk afkomstig uit Australië. Tijdens Midwintertellingen – die jaarlijks door Sovon medio januari worden uitgevoerd – worden circa honderd à tweehonderd Zwarte Zwanen geteld. De soort is zeer wintergevoelig, na een langdurige vorstperiode is het aantal meestal sterk afgenomen.

vlees en voor de eieren. Steden als Brugge en vandaag de dag nog steeds Hamburg hebben zwanenfokkerijen om de stadswateren op te sieren met Knobbelzwanen. Pas in de twintigste eeuw vestigden zich in Nederland ook echte wilde Knobbelzwanen. Deze hebben zich inmiddels vermengd met de tamme zwanen die hier voorkwamen. Plaatselijk kan door grote groepen zwanen schade aan graslanden worden veroorzaakt. Dan kan een ontheffing voor bestrijding worden verleend. De majestueuze vlucht en spectaculaire landing van zwanen waren reclaimsymbool voor de KLM. De Knobbelzwaan is een wat 'dommige' vogel, die niet zoals een kraai, zichzelf herkent in een spiegel. In Rotterdam moest een Knobbelzwaan dat met de dood bekopen. Deze beschadigde een groot aantal

vooral spiegelglad gepoetste auto's, die voor rivalen¹ werden aangezien.

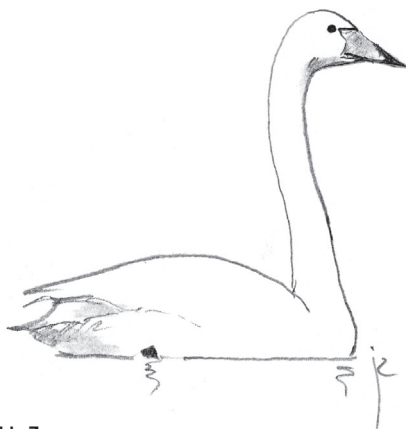
Het zwanendriften (het houden van zwanen) en het meestal daarmee verbonden 'leewieken' om te voorkomen dat de siervogels kunnen wegvliegen, is nu verboden, maar wordt desondanks nog steeds hier en daar toegepast.

Wilde Zwaan *Cygnus cygnus*

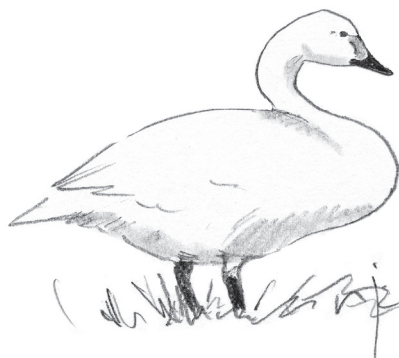
De Wilde Zwaan is een grote witte zwaan met gele snavel en een zwarte snavelpunt. Ze hebben donkere poten en zwemvliezen. Wilde Zwanen zwemmen meestal met kaarsrechte hals, maar soms houden ze die sierlijk gebogen. De roep is luid en nasaal, trompetterend op verschillende toonhoogten.

Wilde Zwanen foerageren doorgaans op waterplanten, maar in de winter eten ze vooral

¹ Zie ook het stukje over een soortgelijke waarneming van Koos Dansen in *het Vogeljaar* 56(3):137-138.

Wilde Zwaan.

Kleine Zwaan.

gras en oogstresten.

Het is een solitaire broedvogel van veengebieden in Noord-Europese landen van IJsland tot Rusland. Sinds 2005 zijn er enkele broedgevallen in Drenthe vastgesteld. Ze overwinteren in grote groepen in laaggelegen graslanden rond de Noordzee. Van de totale populatie verblijft circa 5% in Nederland. Dat zijn van november tot maart circa 3.000 exemplaren die vooral langs de grote rivieren verblijven, maar ze worden dan ook aange troffen in Flevoland, de Wieringermeer en in

de zeekustzone, onder andere in wateren in de duinen. Omdat de populatie in Scandinavische landen groeit, kan het aantal overwinteraars bij ons toenemen. Wilde Zwanen zijn pas na vier tot vijf jaar geslachtsrijp.

Kleine Zwaan *Cygnus columbianus bewickii*

De Kleine Zwaan lijkt sterk op de Wilde Zwaan, maar is wel kleiner. Het gele vlak aan snavelbases is ook kleiner, recht afgesneden en loopt niet puntig toe zoals bij de Wilde Zwaan.

De Kleine Zwaan is minder luidechtig dan de Wilde Zwaan. Hun roep is helder en hoger, 'tweetonig'. Het klinkt een beetje toeterend. Voedselzoekende groepen maken een muzikaal, gansachtig babbelend geluid.

Ze eten vooral de voedselrijke knolletjes van fonteinkruid in het water, die ze 's winters lostrappelen met hun poten en vervolgens op kunnen vissen dankzij hun lange nek. Bij gebrek aan fonteinkruiden gaan ze over op oogstresten van bieten, aardappelen en granen. Het zijn broedvogels van de natte toendra's in Siberië. Ze overwinteren in grote groepen in Nederland langs de Randmeren, de grote rivieren en in het Deltagebied. Elk jaar meestal op dezelfde plaatsen. Met de grootste concentraties in de Eempolders en vroeger ook in de Wieringermeerpolder. Van november tot maart is het maximaal aantal exemplaren in januari circa 6.800. De aantallen nemen jaarlijks met circa 5% af als gevolg van slechtere broedresultaten door klimaatsverandering en habitatverlies.

De Nederlandse vogelfamilies

Vanaf het *Vogeljaar* 64(2) publiceren wij de serie 'De Nederlandse Vogelfamilies', door Marcel Boer. In deze reeks worden telkens de meest opmerkelijke kenmerken en overeenkomsten van één of meer Nederlandse vogelfamilies beschreven. De artikelen in deze reeks zijn een bewerkte versie van afleveringen die eerder verschenen in het Zaanse vogeltijdschrift 'de Kieft'.

In de eerste afleveringen werden de zangers besproken en ook alken, duikers, jagers, stormvogels en de Jan-van-gent. Daarna kwamen zwaluwen, vliegenvangers en klauwieren aan de orde, gevolgd door kraaien, spechten, Fazanten en Patrijzen, duiven en tortels, evenals de eenden, ganzen en uilen. In het vorige nummer van het *Vogeljaar* kwamen de roofvogels aan de orde. In dit nummer worden ooievaars, reigers en zwanen besproken.

Alle illustraties bij dit artikel zijn getekend door Jos Zwarts.